

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

УДК 316.7:355.01(477)«2022/...»
DOI: 10.31651/2076-5908-2026-2-8-16

Юрій НІКОЛАЄЦЬ

доктор історичних наук, професор, заступник директора
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН, Київ, Україна
e-mail: Nikolaets-yu@ukr.net

This is an open access article
under the CC BY-NC-ND license

© Автор(-и), 2026

Соціокультурні трансформації в Україні в умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ

Анотація. Дослідження присвячене аналізу соціокультурних трансформацій в Україні під впливом повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації. **Мета** наукового пошуку полягає у визначенні характеру та чинників таких трансформацій із прогнозуванням їх можливих наслідків у коротко- та довгостроковій перспективі. **Наукова новизна** полягає у комплексному осмисленні впливу російського воєнного вторгнення на динаміку соціокультурного середовища України. **Оригінальність дослідження** визначена постановкою проблеми та характером наукового пошуку, спрямованого на формування верифікованих висновків щодо динаміки соціокультурного середовища України під впливом повномасштабної війни. **Висновки.** Повномасштабне воєнне вторгнення Російської Федерації сформувало в українському суспільстві попит на вихід з-під впливу російського культурного середовища. Такий попит був обумовлений негативним ставленням до всього, що на думку громадян, могло бути пов'язане із агресором. У суспільстві набули поширення волонтерський та добровільний рухи, зумовлені усвідомленням екзистенційного для України характеру протистояння із агресором. Водночас у суспільстві суттєво зріс запит на справедливість, яка в умовах війни базується на відповідальному ставленні до захисників, довірі до держави та повазі до прав людини, захисті жертв війни та виважені розподілі ресурсів. Проте унаслідок помилок і прорахунків у формуванні стратегії розвитку держави із прогнозуванням можливих термінів завершення воєнного протистояння та характеру збройної боротьби, збереження корупційних практик в умовах війни у суспільстві суттєво зріс рівень недовіри до влади, що може негативно позначитися на втіленні у життя низки важливих і потрібних, але непопулярних рішень.

Ключові слова: соціокультурні трансформації, повномасштабне воєнне вторгнення Російської Федерації, соціальна справедливість, мовна політика.

Yurii NIKOLAETS

Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1986-9956>, e-mail: Nikolaets-yu@ukr.net

SOCIOCULTURAL TRANSFORMATIONS IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN FEDERATION'S FULL-SCALE MILITARY INVASION

Abstract. This study is devoted to the analysis of sociocultural transformations in Ukraine under the influence of the full-scale military invasion by the Russian Federation. **The purpose** of the research is to determine the nature and factors of such transformations while forecasting their possible consequences in the short and long term. **The scientific novelty** lies in a comprehensive understanding of the impact of the Russian military invasion on the dynamics of Ukraine's sociocultural environment. **The originality of the study** is defined by the problem statement and the nature of the scientific search aimed at forming verified conclusions regarding the dynamics of Ukraine's sociocultural environment under the influence of full-scale war. **Conclusions.** The full-scale military invasion of the Russian Federation has shaped a demand within Ukrainian society to escape the influence of the Russian cultural environment. This demand was driven by a negative

attitude towards everything that, in the opinion of citizens, could be associated with the aggressor. Volunteer and social movements became widespread, fueled by the realization of the existential nature of the confrontation with the aggressor for Ukraine. At the same time, there was a significant increase in the public demand for justice, which in wartime conditions is based on a responsible attitude towards defenders, trust in the state, respect for human rights, protection of war victims, and a balanced distribution of resources. However, due to errors and miscalculations in the formation of the state development strategy regarding the predicted duration of the military confrontation and the nature of the armed struggle, as well as the persistence of corrupt practices during the war, the level of distrust in the government has significantly increased. This may negatively affect the implementation of several important and necessary, yet unpopular, decisions.

Keywords: *sociocultural transformations, full-scale military invasion of the Russian Federation, social justice, language policy.*

Постановка проблеми. Громадянство, визначаючи юридичний зв'язок із державою, також охоплює політичні, культурні та соціальні аспекти. Громадянство тісно пов'язане із культурними цінностями, мовою, історією та традиціями суспільства, а також передбачає активну участь у його житті, у тому числі через участі у виборах, членство у громадських організаціях, участь у культурних заходах. Водночас громадянство зобов'язує до певної відповідальності перед державою та суспільством, що особливо актуальне в умовах війни, коли від готовності та здатності громадян захищати власну державу залежить її подальша доля. Соціальна відповідальність громадян передбачає усвідомлення та прийняття відповідальності за власні дії та їх вплив на суспільство, а також активну участь у вирішенні соціальних проблем. Важливим елементом соціальної відповідальності громадян є повага до правопорядку, виконання своїх зобов'язань перед державою та суспільством.

Громадянство може формувати відчуття патріотизму та національної ідентичності, що включає любов та повагу до своєї країни, гордість за її історію та культуру, а також бажання працювати на її благо. Соціокультурний вимір громадянства охоплює й соціальні практики, які формують ідентичність та соціальні відносини у межах певної спільноти. Відчуття приналежності до такої спільноти, формування соціальної та політичної ідентичності визначає ставлення до громадянських обов'язків та участі у суспільному житті.

Повномасштабне воєнне вторгнення Російської Федерації почалося 24 лютого 2022 р. і було розраховане на короткочасні бойові дії, в ході яких планувалося подолати опір Збройних Сил України, захопити українську столицю та низку великих міст. Розрахунок був на «блискавичну війну», наслідком якої стала би зміна політичного керівництва України та заходи, спрямовані на те, щоб попередити можливий опір українських громадян вторгненню військ агресора. Повномасштабна війна мала виявити позицію громадян України щодо захисту своєї держави та визначити їхню готовність і здатність змінювати усталені соціальні практики під зовнішнім тиском.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти обраної теми наукового пошуку висвітлені у дослідженнях В. Резніка [1], О. Злобіної [2], В. Степаненка [3], О. Симончук [4], Н. Костенко [5], І. Шевель [6], які відзначили зміну ставлення громадян до поширення взаємодопомоги на початку повномасштабного воєнного вторгнення РФ, зростання їх уваги до протидії проявам корупції, висвітлювали особливості волонтерського руху та поширення благодійницької діяльності. Науковці окреслили специфіку неприйняття підвищення статусу російської мови в Україні, наголошуючи що воно спостерігалось після радикальних ескалацій дій РФ, спрямованих проти України. Звертає на себе увагу фіксація соціальних розмежувань в Українському суспільстві в умовах війни, зокрема зумовлена й появою на теренах держави тимчасово окупованих територій.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі доступних даних визначити характер та чинники соціокультурних трансформацій в умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ.

Виклад основного матеріалу. Президент Російської Федерації В. Путін, виступаючи о 5-й ранку 24 лютого 2022 р. оголосив, що ухвалив рішення про початок так званої «спеціальної воєнної операції» на прохання так званих «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки», підкресливши, що у плани РФ не входить окупація українських земель. Він закликав українських військовослужбовців скласти зброю та «йти додому», але одночасно висловився про прагнення «демілітаризації та денацифікації України», а також «передачу суду тих, хто вчинив численні криваві злочини проти мирних жителів, у тому числі і громадян Російської Федерації» [7]. Проте з часом очільник РФ був змушений кілька разів змінювати цілі так званої «спеціальної воєнної операції». Коли російським військам не вдалося за короткий термін захопити українську столицю та інші великі міста, такі цілі як «демілітаризація» та «денацифікація» практично зникли з ужитку російських політиків. Вони дедалі більше стали говорити про міфічну «допомогу» Донбасу. У березні 2022 р. В. Путін вже твердив про необхідність «звільнення Донбасу» та південної

України задля забезпечення сухопутного коридору до тимчасово окупованого РФ Криму і забезпечення зв'язку по суходолу із Придністров'ям. У січні 2023 р. В. Путін заявив, що російська армія «захищає інтереси Росії», борючись проти загроз, які «намагаються створити на її ж історичних територіях», а у липні того ж року «географічні завдання спецоперації» були розширені не лише на територію так званих «ДНР» та «ЛНР», а й на «низку інших територій». Росія оголосила про анексію чотирьох областей України: Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької і неодноразово заявляла про неможливість завершення бойових дій без передачі цих областей до її складу.

Проте справжні цілі Російської Федерації у війні проти України не обмежувалися забезпеченням контролю над певними територіями. Про справжні цілі РФ у своїй публікації на одному з найбільших російських інформаційних ресурсів – РИА-Новости – відверто сказав відомий російський політтехнолог Т. Сергейцев у статті «Что Россия должна сделать с Украиной». Зміст цієї публікації відображав дійсні уявлення російської верхівки про плани щодо України. Її автор відверто наголошував, що «нацистська, бандерівська Україна, ворог Росії й інструмент Заходу по знищенню Росії нам не потрібна». Т. Сергейцев підкреслював, що «нацисти, які взяли до рук зброю, мають бути по максимуму знищені на полі бою» і «не варто розмежовувати ЗСУ та так звані нацбати», а також формування територіальної оборони, оскільки «всі вони причетні до безмежної жорстокості щодо мирного населення, винні у геноциді руського народу». Автор статті закликав до показового покарання усіх «активних нацистів», проведення «тотальної люстрації», ліквідації і заборони будь-яких організацій, пов'язаних із «практикою нацизму». Винними він оголошував і «значну частину народної маси, яка є пасивними нацистами», а «справедливе покарання цієї частини населення» вбачав у тому, що вона буде «нести тягар справедливої війни проти нацистської системи». Т. Сергейцев стверджував, що «українацизм несе у собі не меншу, а більшу загрозу світу і Росії, аніж німецький нацизм». Він зробив наголос, що «назва “Україна” не може бути збережена як титул ніякого повністю денацифікованого утворення на звільненій від нацистського режиму території», а створені на цих землях державні утворення повинні «спокутувати провину перед Росією за ставлення до неї як до ворога», що «може бути реалізоване лише спираючись на Росію у процесах відновлення, відродження і розвитку». Ототожнюючи «денацифікацію» із «деукраїнізацією», Т. Сергейцев підкреслював, що «українізм – штучна антиросійська конструкція», а тому «денацифікація України – це і її обов'язкова деєвропеїзація». При тому важливими кроками «денацифікації» були названі ліквідація «військової, інформаційної, освітньої інфраструктури» та «інсталяція російського інформаційного простору» [8].

Із жахом можна собі уявити що б відбувалося на теренах України, якби такий чи подібний план «денацифікації» був втілений у життя: спроби етнічних чисток минулого були б не лише затьмарені, а й піднесені у абсолют. РФ багатократно перевершила би усі злочини нацистів часів Другої світової війни та окреслила шлях не лише ліквідації державних утворень, а й цілої нації, чого у світовій історії не було.

Рішення про «денацифікацію» України по суті стало відкиданням не лише права нації на самовизначення, а й демократичних та загальнолюдських цінностей із кроками до домінування виключно права сили, яке панувало за первісного ладу. Уявлення про «свободу» РФ намагалася звести до обов'язку підтримувати Росію у будь-яких діях її вищого керівництва на кшталт уявлень про беззастережне підкорення вождю. При тому висловлювання Т. Сергейцева не були лише словами одного із політтехнологів, а спиралися на позицію вищого керівництва РФ, яке неодноразово висловлювало подібні думки. Не було у статті Т. Сергейцева лише одного з того, про що, наприклад, говорив Президент РФ В. Путін у контексті можливих засобів забезпечення успіху так званої «спеціальної воєнної операції». Йдеться про можливість розв'язування ядерної війни задля досягнення цілей Росії.

Втім, як показали криваві події в Бучі, Ірпені, Маріуполі та низці інших українських міст і сіл, російська армія цілком була і залишається готовою до масового терору щодо населення України. Російські військовослужбовці підкреслювали, що не зупиняться й перед використанням «ядерного тероризму». Так, після тимчасового захоплення Запорізької АЕС начальник військ радіаційного, хімічного і біологічного захисту збройних сил РФ В. Васильєв наголосив, що росіяни замінували усі важливі об'єкти станції і натякнув на готовність підірвати її при спробі штурму з боку ЗСУ. Заявивши, що «тут буде або російська земля, або випалена пустеля», він підкреслив, що «воїни-визволителі» не мають іншої альтернативи [9].

Дії так званих «російських визволителів» за дуже короткий час продемонстрували, що повномасштабне воєнне вторгнення РФ має принципово іншу мету, аніж локальну. Масові ракетно-

артилерійські обстріли українських міст і сіл із повним руйнуванням частини з них та варварським винищенням місцевих жителів, жорстокість російської армії із катуванням мирних громадян та українських військовослужбовців, неодноразовим застосуванням зброї масового знищення та ударами по цивільній інфраструктурі свідчили про зміну пріоритетів країни-агресора у війні проти України. Маючи намір знищити українську державність, Росія прагнула також залякати західні країни перспективою розв'язання війни у Європі. Водночас РФ прагнула нав'язати як громадянам України, так і світовому співтовариству думку, що в Україні немає іншої альтернативи, окрім капітуляції за повної переваги Росії у людських і матеріальних ресурсах. Країна-агресор намагалася маніпулювати цінністю людського життя роблячи наголос, що саме капітуляція допоможе уникнути подальшого кровопролиття і буде запорукою відновлення миру.

Повномасштабне воєнне вторгнення стало відображенням поглиблення між громадянами РФ і України конфлікту цінностей, пов'язаного із сприйняттям цінності держави у Росії та в Україні. Для громадян РФ держава як цінність сприймалась через призму імперської величі і уявлень про можливість застосування сили, а для громадян України цінністю виступила суверенна Українська держава із правом вільного вибору напрямку державного будівництва. І те, що більшість громадян України віддавала перевагу євроінтеграції та виходу держави з-під московського впливу турбувало Кремль чи не найбільше.

У своїх мемуарах колишній Генеральний секретар НАТО Й. Столтенберг відзначив, що ще у середині жовтня 2021 р. один із офіцерів розвідки НАТО повідомив йому про намір Росії вдертися до України. Причиною цього був страх перед політичною загрозою, яку уособлювала демократична та дедалі більше орієнтована на Захід Україна [10].

Крім того, керівництво РФ усвідомлювало, що, незважаючи на усі спроби нав'язати думку про Україну як *failed state*, більшість громадян останньої підтримувала проголошення її незалежності. І така єдність була підтверджена на початку повномасштабного воєнного вторгнення РФ, коли більшість громадян виступила на захист держави: різко зросла кількість добровольців, які бажали битися із ворогом у складі ЗСУ, а також надавати допомогу тим, хто її потребує, у складі волонтерських організацій. На початку повномасштабного воєнного вторгнення набув поширення і зберігся до останнього часу переказ коштів на потреби Збройних сил України. Громадяни за власні кошти купували і передавали на фронт окремі предмети військового спорядження, продовольство, медикаменти тощо. На підприємствах, в установах та організаціях набула поширення практика придбання для мобілізованих обмундирування перед відправкою до військових частин. Більшість громадян України демонстрували готовність взяти участь у організації відсічі агресору. Звичайно, були й ті, хто віддавав перевагу виїзду за кордон. Однак немало було й тих, хто повернувся з-за кордону в Україну захищати рідну землю.

На тлі війни відзначалося зростання взаємоповаги між громадянами. В умовах повномасштабної війни в українському суспільстві суттєво зріс соціальний капітал: 86 % українців надавали допомогу людям, які опинилися у скрутній ситуації під час війни, у тому числі 27 % переважно допомагали людям за межами родинного кола. Майже половина респондентів налагодила і зберегла зв'язки, що виникли через об'єднання з іншими людьми, для взаємодопомоги. В деяких випадках ці взаємозв'язки ставали інституціоналізованими, коли близько 10 % опитаних є членами громадської організації, а 43 % мають таких людей серед найближчого оточення (родичі, друзі). При тому було відзначено, що українці надають перевагу допомозі іншим. Так, 70 % респондентів постійно або час від часу допомагають ЗСУ фінансово, 54 % – нефінансово (маскувальні сітки, свічки, ремонт автотранспорту тощо). Крім того порівняно поширеною (49 %) залишається допомога біженцям, переселенцям, людям з інвалідністю. При тому близько 70 % українців вважають, що можуть самостійно впоратися з існуючими проблемами. Майже дві третини опитаних зберігають відчуття єдності з іншими українцями [11].

Важливо, що зростання взаємоповаги відбувалося в умовах, коли зростаюча кількість громадян була вимушена змінити свій соціальний статус: в умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ різко зросла кількість внутрішньо переміщених осіб та військовослужбовців, а частина українців виїхала за кордон. За неповними даними секретаря Ради національної безпеки і оборони О. Литвиненка Україна змушена була мобілізувати близько 1 млн громадян [12], за кордоном, за результатами дослідження Центру економічної стратегії, виконаному на замовлення Міжнародного Фонду «Відродження», залишається близько 5,2 млн українських біженців від війни [13], а близько 3,7 млн громадян, за даними Агенції ООН у справах біженців, були змушені змінити місце проживання у межах України [14].

У таких умовах набули поширення твердження про необхідність залучити до роботи в Україні порівняно велику кількість зовнішніх трудових мігрантів. Перспектива різкого зростання кількості зовнішніх трудових мігрантів для багатьох громадян видається неприйнятною. Аргументом виступає переконання, що працю зовнішніх трудових мігрантів Україна могла би компенсувати за рахунок інтенсифікації економіки із впровадженням інноваційних технологій виробництва. Приплив же працівників з-за кордону може бути лише засобом подальшого екстенсивного розвитку. Водночас найбільш поширеним контраргументом проти масштабного залучення зовнішніх трудових мігрантів виступає переконання, що українці боронять свою землю не для того, щоб на ній жили іноземці, які не брали участі в організації відсічі ворогу. Така позиція тісно пов'язана з уявленнями громадян про справедливість.

Актуалізуючи запит на справедливість, війна часто вимагає складних рішень від держави, яка вимушена балансувати між доцільністю і справедливістю. Однак для успішної реалізації політики держави необхідним є збереження довіри громадян до влади. На жаль, упродовж останніх років рівень довіри громадян до влади зменшився. Пов'язане це, насамперед, з усвідомленням невідповідності між оприлюдненими владою обіцянками та їх реалізацією, наявністю суттєвих проблем у сфері кадрової політики, посилення «тіньової» економіки за масштабного поширення корупції. Так, тільки впродовж повномасштабного воєнного вторгнення «тіньова» економіка посилила свої позиції з 28 до 40–50 % (торгівля, агросектор, контрабанда товарів, зарплати «у конвертах» тощо). На 11-му Київському міжнародному економічному форумі, який відбувся 17 жовтня 2025 р., було відзначено, що «тіньовий» сектор економіки України у 2025 р. може сягнути 1–1,3 трлн грн, що становить майже половину офіційних прибутків держави [15]. Не додають авторитету владі й численні корупційні скандали, в тому числі, пов'язані з діяльністю місцевих військових адміністрацій та чиновників топ рівня. Результати соціологічних опитувань 2024 р. зафіксували, що навіть в умовах повномасштабної війни громадяни України найбільшою загрозою для себе вважають не дії російських військ, а корупцію у державних органах влади [16]. Аж 71 % респондентів, опитаних КМІС восени 2025 р., відзначили, що в умовах повномасштабного воєнного вторгнення зріс рівень корупції [17].

Уявлення громадян про зростання рівня корупції впливає на соціальні практики в умовах війни, коли українці вважають за можливе вирішувати власні проблеми, зокрема, за рахунок порушення закону, нехтування виконанням громадянських обов'язків, а частина віддає перевагу виїзду за кордон (у тому числі із порушенням законодавства не бажаючи брати участь у захисті власної держави). Не виключено, що корупція може негативно вплинути на згуртованість українського суспільства у боротьбі проти ворога формуючи у громадян переконання у нездатності влади виважено підійти до використання наявних та доступних ресурсів для організації протидії вторгненню агресора.

Повномасштабне воєнне вторгнення РФ помітно вплинуло на ставлення громадян до питання статусу мови. І хоча одним із «обґрунтувань» повномасштабного вторгнення РФ була названа необхідність захисту російського і російськомовного населення України, але, як показують результати соціологічних опитувань, «мовна проблема» в Україні не особливо турбувала значну частину громадян. Так, опитування Соціологічної групи «Рейтинг» у березні 2022 р. зафіксувало, що повномасштабна війна консолідувала українське суспільство, і більшість опитаних (83 %) висловила думку, що єдиною державною мовою має бути українська. Якщо до 24 лютого 2022 р. за надання державного статусу російській мові виступали 25 % респондентів, то вже за місяць їх залишилося лише 7 %. Констатувалося й стале зменшення російськомовного сегменту українців (у 2012 р. – близько 40 %, наприкінці 2021 – 26 %, на початку повномасштабного вторгнення РФ – 18 %) та «перетік» російськомовних у сегмент двомовних (з 15 % до 32 %) за незначного зростання кількості тих, хто постійно удома користувався лише українською мовою (з 44 % до 48 %). Важливо, що дві третини тих, хто користується двома мовами у побуті, були готові найближчим часом перейти виключно на українську (серед російськомовних таких була третина). При тому більшість (67 %) респондентів вважали, що жодних проблем між українськомовними і російськомовними громадянами в Україні не існує. Лише 12 % вважали, що є питання є загрозою для внутрішньої безпеки. Важливо, що тези про наявність проблеми у мовній сфері були популярними не серед російськомовного населення, а у західноукраїнських регіонах, де українська мова домінує в усіх сферах. При цьому лише 2 % українців вважали, що Росія захищає російськомовних громадян України, що свідчило про те, що цей російський міф громадяни України не прийняли [18].

У травні 2022 р. питання використання різних мов вважали одним із найгостріших лише 7 % жителів Заходу і Центру. Ще близько 16 % респондентів стверджували, що це питання досить важливе, але у країні є більш важливі проблеми. 70 % опитаних не вважали цю проблему гострою, близько 28 % стверджували, що вона актуальна лише у деяких окремих випадках, 44 % схилилися до думки, що проблема використання різних мов взагалі надумана. При тому, порівняно з 2021 р., сприйняття важливості «мовної проблеми» знизилося, оскільки тоді її вважали актуальною близько 32 % респондентів Заходу і Центру країни. Натомість зросла впевненість у тому, що ця проблема взагалі надумана (з 27 % до 44 %). Такі результати доводили, що нібито наявні мовні протиріччя всередині українського суспільства, які намагалася роздмухати російська пропаганда, насправді є штучними [19].

Опитування «Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го», проведене Київським міжнародним інститутом соціології, засвідчило різке зростання частки респондентів, які розмовляють у повсякденному житті українською мовою. У грудні 2022 р. 41 % респондентів стверджували, що спілкуються тільки українською мовою, ще 17 % – «у більшості ситуацій українською». Натомість тільки російською розмовляли лише 6 %, переважно російською – 9 %, а ще 24 % висловилися, що вживають обидві мови «рівною мірою». Порівняно із 2017 р. частка тих, хто повністю або переважно розмовляє українською мовою, збільшилась на 8 %, а частка тих, хто розмовляє російською, зменшилась аж на 11 %. Навіть на сході і півдні країни українськомовних було не менше за російськомовних (29 % проти 27 %). Крім того, було відзначене зростання частки тих, хто вважав російську мову взагалі неважливою. Таких виявилось 58 % проти 9 % у 2014 р. І показово, що у традиційно російськомовних регіонах – на півдні та сході – такої думки дотримувалися 46 % жителів. Помітним на півдні і сході було й зростання кількості громадян, які пов'язували себе з українською національністю. Якщо у 2017 р. таких було 64 %, то у 2022 р. – 90 % [20].

На початку повномасштабного воєнного вторгнення РФ певною мірою стала помітною українізація армії, коли мова для частини військовослужбовців виступала не тільки як засіб спілкування, а й як маркер «свій–чужий». Військовослужбовці 3-ї окремої штурмової бригади ЗСУ (з березня 2025 р. – 3-й армійський корпус) відзначали, що при усій повазі до російськомовних воїнів ЗСУ, які віддано боронять рідну землю, віддають перевагу спілкуванню виключно українською мовою. Подібні твердження виголошували й військові з бригад морської піхоти, наголошуючи, що українська мова виявилася важливим маркером на полі бою. З 2022 р. став помітним принциповий перехід на українську мову тих російськомовних військовослужбовців, які повернулися з російського полону. На українську мову у спілкуванні перейшла й частина відомих блогерів та інфлюенсерів, наголошуючи, що такий крок є їх свідомим рішенням як громадян України.

Ці та деякі інші дані дозволили справедливо стверджувати про українську мову як про важливий маркер національної державності, який зачепило повномасштабне російське воєнне вторгнення. Мало місце посилення мови як чинника національної консолідації, мірила розмежування на «своїх» та «чужих». Саме інтегративно-означувальна функція української мови вийшла на передній план у 2022 р. Водночас російська мова, залишаючись для певної частини українців засобом комунікації (у тому числі й військовослужбовців), фактично перестала бути для них маркером національної належності. Повномасштабне вторгнення РФ активізувало процес українізації [21]. Водночас українці демонстрували і демонструють толерантне ставлення до того, що деякі громадяни спілкуються російською мовою. В 2025 р. було відзначено, що частина українських громадян поступово повертається до вживання у спілкуванні російської мови, що становить небезпечну тенденцію й відбиває психологію звикання до війни. Найбільш помітним це явище стало у сфері надання освітніх послуг [22].

У 2025 р. мовне питання хоча і втратило гостроту серед української громадськості, однак помітним залишається й намагання використати його для створення ліній розлому і розпалювання ворожнечі у суспільстві. Деякі суб'єкти намагаються наполегливо захищати і розширювати публічний статус російської мови та культури в Україні. Часто такі суб'єкти викривлюють і в спотвореному вигляді подають заходи на підтримку української мови, чим фактично дискредитують її розвиток. З іншого боку, окремі суб'єкти з іншого табору можуть вдаватися до агресивної риторики чи риторики стигматизації навіть за використання російської мови на побутовому чи родинному рівні [23]. Це доводить, що навіть в умовах повномасштабної війни мовна свідомість українців не вийшла з-під російського впливу. Соціальні практики толерантного ставлення до

використання російської мови у побутовому спілкуванні, в умовах двомовності більшості населення держави залишають простір для розширення вживання російської мови. Не останню роль у цьому процесі відіграє російськомовний контент популярних соцмереж, відеохостингів та меседжерів. Проте основою розвитку мовної свідомості має бути приклад і просвітництво за умови виховання мовних звичок змалечку, коли сформована атмосфера, де українська мова асоціюється із домашнім затишком. Однак в Україні до останнього часу не сформоване культурне середовище, що повноцінно підтримує українську мову і формує відповідні звички та цінності у суспільстві.

Повномасштабне воєнне вторгнення РФ потягнуло за собою, серед іншого, зростання кількості жителів тимчасово окупованих територій України, які добровільно чи примусово взяли участь у бойових діях проти ЗСУ. Якщо протягом локального періоду російсько-української війни на ТОТ акцент був зроблений на формування вигідних для РФ ціннісних орієнтацій населення, то в умовах повномасштабного вторгнення агресор прагнув якомога більше використовувати результати такого формування із залученням максимально можливої кількості жителів ТОТ для безпосередньої участі у бойових діях. До осені 2025 р. мобілізація до військових підрозділів РФ відбувалася тільки на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, а також у Криму. З осені цього року ТОТ були офіційно включені до складу Південного військового округу і мобілізаційні заходи були поширені на усі тимчасово окуповані території [24].

Понад 80 % громадян на підконтрольній території усвідомлює, що режим окупації сам по собі несе загрозу всім, хто живе на ТОТ. У понад половини респондентів є розуміння того, що жителі ТОТ не мали вибору і були змушені отримати російські паспорти. Загальна більшість (67 %) опитаних вважає, що, вирішуючи питання справедливості, Україна має враховувати факт примусу такого громадянина до участі у діях незаконних формувань або ж окупаційної армії [25]. Однак більшість громадян негативно ставиться до тих жителів ТОТ, які вчинили важкі злочини, брали участь у катуваннях військовополонених зі складу ЗСУ чи цивільного населення. Тобто, ворогу не вдалося повністю відмежувати ТОТ від України у сприйнятті їх жителів громадянами підконтрольної уряду території, але участь частини вихідців з ТОТ у війні проти України сформувала вкрай негативне до них ставлення.

Висновки. В умовах сучасної російсько-української війни сформоване в Україні соціально-культурне середовище суттєво вплинуло на виконання громадянами своїх обов'язків. Спосіб життя громадян, взаємостосунки між ними, соціальні ролі, традиції, цінності формуючи ідентичність та світогляд особистості визначали ставлення до організації відсічі вторгненню агресора. Відповіддю на російське повномасштабне воєнне вторгнення у 2022 р. стало суттєве посилення добровольчого та волонтерського рухів, концентрація зусиль громадянського суспільства на організацію відсічі ворогові. Більшість громадян сприйняла вторгнення РФ як екзистенційну загрозу для України, що на початку ворожого вторгнення сприяло поглибленню взаємодопомоги. Натомість розрахунок ворога на штучність української національно-громадянської нації виявився хибним. Українці продемонстрували бажання та можливості захищати свою країну. В умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ питання етносамоідентифікації відійшли на другий план за пріоритетності національно-громадянської ідентичності.

Російсько-українська війна сприяла суттєвому зміцненню горизонтальних зв'язків між громадянами України, що позитивно позначилося на координації зусиль волонтерів, збиранні коштів на потреби ЗСУ, евакуації жителів із зони бойових дій, налагодженні допомоги ВПО, забезпеченні релокації підприємств та протидії ворогу у інформаційній війні. Однак негативний вплив на зміцнення таких зв'язків справила корупція у вищих органах влади, зростання рівня якої в умовах війни відчували і відзначали громадяни. Водночас війна сформувала потужний запит на соціальну справедливість, а корупція у середовищі високопосадовців призводила не лише розмиванню відповідальності за долю держави, а й поширенню переконання у здатності влади забезпечити прозорі умови мобілізації суспільства в умовах війни. Одним із відображень такого стану речей стало падіння рівня довіри до влади, особливо небезпечне в умовах повномасштабної війни, коли влада змушена вдаватися до низки непопулярних кроків. Зменшення довіри до влади видається небезпечним і тим, що упереджене ставлення до її дій може бути перешкодою втілення у життя важливих для держави заходів, а також формуванням сумнівів у можливості влади забезпечити справедливий мир та умови для розвитку у постактивній фазі війни. Тим більше загроза з боку РФ, ймовірно, буде збережена на невизначений час.

Початок повномасштабного воєнного вторгнення РФ сформував в Україні потужний запит на вихід з-під впливу російського соціально-культурного середовища. Геноцидні практики РФ в

умовах повномасштабної війни обумовили зміни світогляду більшості громадян України у контексті сприйняття Росії, як цивілізованої країни, та її жителів, як адекватних людей, з якими можна вести діалог. Війна спричинила розрив родинних, дружніх зв'язків між громадянами України та РФ і розширення таких зв'язків між громадянами України та окремих країн Євросоюзу.

Російсько-українська війна визначила появу в Україні нового соціального статусу – внутрішньо переміщені особи. Їх переміщення зі Сходу країни до центральних та західних її областей, де вживання української мови у побутовому спілкуванні є помітно більшим, аніж на Сході, створило певні передумови для переходу зростаючої кількості ВПО на українську мову. Однак проблеми у реалізації державної мовної політики, збереження впливу російського соціально-культурного середовища (у тому числі й за рахунок спілкування у соцмережах та месенджерах), ефект «звикання» до війни визначили не лише збереження порівняно великої кількості тих, хто у побутовому спілкуванні продовжував використовувати російську мову, а й певне їх збільшення, що стало особливо помітним у 2025 р. Водночас наявність в Україні порівняно великої кількості ВПО та переважно успішна їх соціалізація на новому місці засвідчила недолугість ворожої пропаганди про «розкол» України.

У сучасних умовах вкрай необхідна концентрація зусиль держави та громадянського суспільства у сфері протидії поширенню корупційних практик в Україні із формуванням у середовищі громадян стійкого неприйняття корупційних дій. В іншому випадку Україна ризикує зазнати поразки у російсько-українській війні і припинити існування як незалежна держава. Держава та громадянське суспільство повинні також об'єднати зусилля у протидії поширенню на теренах держави російського соціально-культурного середовища, характерних для РФ практик утисків прав громадян і спроб маніпуляцій їх свідомістю в інтересах влади.

Україна має враховувати насамперед свої інтереси при формуванні та реалізації міграційної політики. Розв'язання проблеми зовнішніх трудових мігрантів повинно відбуватися із одночасною концентрацією зусиль на поверненні до України українських утікачів від війни та заохоченні до праці висококваліфікованих спеціалістів, здатних втілити у життя реалізацію інноваційних проєктів у сфері виробництва та реалізації продукції. Такий підхід може дозволити уникнути залучення до роботи в Україні зростаючої кількості зовнішніх трудових мігрантів, здатних суттєво вплинути на переформатування українського соціально-культурного середовища.

Список літератури

1. Резнік В. Потенціал соціальних напружень і розколів в Україні за умов війни: динаміка та фактори. *Українське суспільство в умовах війни*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. С. 99–131.
2. Злобіна О. Чинники збереження життєстійкості населення під час війни. *Українське суспільство в умовах війни*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. С. 132–150.
3. Степаненко В. Стан та особливості солідарних відносин в Україні на третьому році повномасштабної війни. *Українське суспільство в умовах війни*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. С. 151–170.
4. Симончук О. Соціальна нерівність в оцінках українців до і під час війни. *Українське суспільство в умовах війни*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. С. 120–150.
5. Костенко Н. Трансформація ідентичностей під час війни: проблеми вивчення та соціологічні практики. *Українське суспільство в умовах війни*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 305–316.
6. Шевель І. Культурний конфлікт під час війни: соціокультурний дискурс українського опору. *Питання культурології*, 2024. Вип. 44, С. 43–53.
7. Путін о 5-й ранку оголосив про початок операції на Донбасі. 2022, 24 лютого. *Radiosvoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/31719676.html>.
8. Сергейцев Т. Что Россия должна сделать с Украиной. *РИА*. 2022. URL: https://ria.ru/author_sergeytssev.
9. Квасневская Д. «Тут будет российская земля или выжженная пустыня»: командир врага на ЗАЭС шокировал заявлением. 2022, 08 серпня. URL: https://24tv.ua/ru/rossijskij-komandir-zajavil-chto-meste-zajes-budet-russkaja-zemlja_n2119714.
10. Stoltenberg J. On my watch. Leading NATO in a time of war. Glasgow: William Collins, 2025. 448 p.
11. Проблеми соціальної згуртованості в Україні. 2025, 22 вересня. *Соціологічна група «Рейтинг»*. URL: <https://www.ratinggroup.ua/news/socresilience-jul2025>.
12. Черниш О. Чи зможе Україна мобілізувати ще 160 тисяч бійців. 2024, 30 жовтня. *BBC*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c4gxwkd0x95o>.
13. Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження. 2025, 03 березня. *Центр економічної стратегії*. URL: https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave.
14. Косякін І. Кароліна Ліндхольм Біллінг, представниця Агенства ООН у справах біженців. 2025, 08 вересня. *Ukrinform*. URL: <https://cutt.ly/ntMK9I3w>.
15. Бердинских О. Триллион гривен в тени. Что с этим будут делать налоговики, прокуратура и БЭБ. 2025, 17 октября. *Biz.liga.net*. URL: <https://cutt.ly/ptMK9MoJ>.
16. Крайня В. Українці вважають корупцію більшою загрозою для країни, ніж російську агресію, – соціопитування. 2024, 04 квітня. *Детектор медіа*. URL: <https://cutt.ly/StMK3pzw>.

17. Грушецький А. Сприйняття зміни рівня корупції в Україні за час повномасштабного вторгнення. 2025, 03 жовтня. *KMIC*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1556&page=1>.
18. Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні. 2022, 25 березня. *Соціологічна група «Рейтинг»*. URL: <https://www.ratinggroup.ua/news/language-issue-in-ukraine-march-19th-2022>.
19. Боротьба в інформаційній та культурній царинах: що думають українці про державну мовну політику та пропаганду на тлі агресії РФ. 2022, 02 червня. *Dif.org.ua*. URL: <https://cutt.ly/StMK3GoB>.
20. Кулик В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го. 2023, 07 січня. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/114247>.
21. Українська мова під час війни: ключові тенденції розвитку. 2023, 20 березня. *НІСД*. URL: <https://cutt.ly/wtMK8o7w>.
22. Копитко В. Коли Spotify чи YouTube видає російське – це не вибір, а маніпуляція: мовний омбудсмен. 2025, 29 вересня. *РБК-Україна*. URL: <https://cutt.ly/DtMK8vY1>.
23. Грушецький А. Ставлення до окремих варіантів мовної політики в Україні. 2025, 02 жовтня. *KMIC*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1555&page=1>.
24. Лиса А. Росія почала мобілізацію на всій ТОТ. 2025, 02 листопада. *Кореспондент*. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4829174-rosiia-pochala-mobilizatsiui-na-vsii-tot-zsu>.
25. Мирний М. Після звільнення – опитування. 2024, 02 травня. *ZMINA*. URL: <https://cutt.ly/OtMK88rr>.

References

1. Reznik, V. (2024). The potential of social tensions and divisions in Ukraine under war conditions: dynamics and factors. *Ukrainian society in wartime*, 99–131. Kyiv [in Ukrainian].
2. Zlobina, O. (2024). Factors of maintaining population resilience during the war. *Ukrainian society in wartime*, 132–150. Kyiv [in Ukrainian].
3. Stepanenko, V. (2024). The state and features of solidarity relations in Ukraine in the third year of full-scale war. *Ukrainian society in wartime*, 151–170. Kyiv [in Ukrainian].
4. Symonchuk, O. (2023). Social inequality in Ukrainians' assessments before and during the war. *Ukrainian society in wartime*, 120–150. Kyiv [in Ukrainian].
5. Kostenko, N. (2022). Transformation of identities during the war: research problems and sociological practices. *Ukrainian society in wartime*, 305–316. Kyiv [in Ukrainian].
6. Shevel, I. (2024). Cultural conflict during the war: sociocultural discourse of Ukrainian resistance. *Issues of Cultural Studies*, 44, 43–53. [in Ukrainian].
7. (2022). Putin announced the start of the operation in Donbas at 5 a.m., February 24. *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/31719676.html> [in Ukrainian].
8. Sergeyev, T. (2022). What Russia should do with Ukraine. *RIA*. Retrieved from: https://ria.ru/author_sergeyev [in Russian].
9. Kvasnevska, D. (2022). «There will be Russian land here or a scorched desert»: enemy commander at the Zaporizhzhia NPP shocked with a statement, August 8. Retrieved from: https://24tv.ua/ru/rossijskij-komandir-zajavil-chto-meste-zajes-budet-russkaja-zemlja_n2119714 [in Russian].
10. Stoltenberg, J. (2025). *On my watch. Leading NATO in a time of war*. Glasgow.
11. (2025). Problems of social cohesion in Ukraine, September 22. *Sociological Group «Rating»*. Retrieved from: <https://www.ratinggroup.ua/news/socresilience-jul2025> [in Ukrainian].
12. Chernysh, O. (2024). Will Ukraine be able to mobilize another 160 thousand soldiers, October 30. *BBC*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c4gxwkd0x95o> [in Ukrainian].
13. (2025). Ukrainian refugees after three years abroad. Fourth wave of the study, March, 3. *Centre for Economic Strategy*. Retrieved from: https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave [in Ukrainian].
14. Kosiakin, I. (2025). Karolina Lindholm Billing, representative of the UN Refugee Agency, September, 8. *Ukrinform*. Retrieved from: <https://cutt.ly/ntMK9I3w> [in Ukrainian].
15. Berdyskykh, O. (2025). A trillion hryvnias in the shadows: what tax authorities, прокуратура and BEB will do about it, October 17. *Biz.liga.net*. Retrieved from: <https://cutt.ly/ptMK9MoJ> [in Russian].
16. Krainia, V. (2024). Ukrainians consider corruption a greater threat than Russian aggression – survey, April 4. *Detector Media*. Retrieved from: <https://cutt.ly/StMK3pwz> [in Ukrainian].
17. Hrushetskyi, A. (2025). Perception of changes in the level of corruption in Ukraine during the full-scale invasion, October 3. *KMIC*. Retrieved from: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1556&page=1> [in Ukrainian].
18. (2022). Sixth nationwide survey: language issue in Ukraine, March 25. *Sociological Group «Rating»*. Retrieved from: <https://www.ratinggroup.ua/news/language-issue-in-ukraine-march-19th-2022> [in Ukrainian].
19. (2022). Struggle in informational and cultural spheres: what Ukrainians think about state language policy and propaganda amid Russian aggression, June 2. *Dif.org.ua*. Retrieved from: <https://cutt.ly/StMK3GoB> [in Ukrainian].
20. Kulyk, V. (2023). Language and identity in Ukraine at the end of 2022, January 7. *Zbruch*. Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/114247> [in Ukrainian].
21. (2023). Ukrainian language during the war: key development trends, March 20. Retrieved from: <https://cutt.ly/wtMK8o7w> [in Ukrainian].
22. Kopytko, V. (2025). When Spotify or YouTube shows Russian content – it is not a choice but manipulation: language ombudsman, September 29. *RBC-Ukraine*. Retrieved from: <https://cutt.ly/DtMK8vY1> [in Ukrainian].
23. Hrushetskyi, A. (2025). Attitudes towards certain language policy options in Ukraine, October 2. *KMIC*. Retrieved from: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1555&page=1> [in Ukrainian].
24. Lysa, A. (2025). Russia has started mobilization across all temporarily occupied territories, November 2. *Korrespondent*. Retrieved from: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4829174-rosiia-pochala-mobilizatsiui-na-vsii-tot-zsu> [in Ukrainian].
25. Myrnyi, M. (2024). After liberation – survey, May 2. *ZMINA*. Retrieved from: <https://cutt.ly/OtMK88rr> [in Ukrainian].